

Formalna semantika u službi leksikografije: slučaj modalnog glagola *morati*

Veran J. Stanojević

 <https://orcid.org/0000-0002-6570-4071>

Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet (Srbija)

veran.stanojevic@fil.bg.ac.rs

Sažetak

Analizom obrade glagola *morati* u jednojezičnim rečnicima na srpskom i hrvatskom govornom području, mogu se uočiti neadekvatne, nejasne i nepotpune definicije njegovog značenja. Cilj ovog rada je da pokaže, oslanjajući se na klasični teorijski pristup A. Kratzer (1981, 1991), zasnovan na semantici mogućih svetova, da je spektar značenja glagola *morati* dosta širi od onog koji nalazimo kako u srpskim tako i u hrvatskim rečnicima. S obzirom na različite tipove „modalne baze” (*modal base*) i „izvora poretka” (*ordering source*), pored deontičkog i epistemičkog, izdvojili smo još tri tipa značenja glagola *morati*: okolnosno u užem smislu, buletičko i teleološko. Najzad, predložili smo klasifikaciju modalnih značenja glagola *morati* koja bi mogla biti od koristi u budućim leksikografskim opisima ovog, ali i drugih modalnih glagola u srpskom i hrvatskom jeziku.

Кључне речи: modalnost, *morati*, semantika mogućih svetova, rečnik, srpski, hrvatski.

Abstract

By analyzing the treatment of the verb *morati* ‘must’ in monolingual Serbian and Croatian dictionaries, one can observe inadequate, unclear, and incomplete definitions of its meaning. By relying on the classical theoretical framework of A. Kratzer (1981, 1991), based on possible world semantics, the aim of this paper is to show that the range of meanings of the verb *morati* is much broader than what is presented in both Serbian and Croatian dictionaries. Considering the different types of modal bases and ordering sources, in addition to the deontic and epistemic interpretations, we have identified three more types of meaning for the verb *morati*: circumstantial in the narrower sense, bouletic, and teleological. Finally, we proposed a classification of the modal meanings of this verb that could be useful in future lexicographical descriptions, not only of this verb but also of other modal verbs in Serbian and Croatian.

Keywords: modality, *morati* (must), possible world semantics, dictionary, Serbian, Croatian.

1. Uvod

Razmatrajući kategorijalni status glagolske alolekse *mora* s obzirom na kriterijum (ne)promenljivosti, ali i niz drugih morfosintaksičkih kriterijuma koji utiču na interpretaciju glagola *morati*, M. Kovačević konstatuje, pozivajući se na P. Pipera (Пипер 1983: 167) da se leksikografska značenja ovog glagola „u naučno apstrahovanoj klasifikaciji mogu svesti na tri osnovna”, a to su značenja prinude, potrebe i verovatnoće (v. КОВАЧЕВИЋ 2009: 161), pri čemu prva dva značenja Kovačević tretira kao deontička, a treće (značenje verovatnoće) kao epistemičko (v. ИСТО) ¹.

Oslanjajući se na klasičnu teoriju modalnosti Anđelike Kratzer (KRATZER 1981, 1991), zasnovanu na semantici mogućih svetova, u radu pokazujemo da je, semantič-

ki posmatrano, podela na ‘deontičko’ i ‘epistemičko’ preuska da obuhvati sva relevantna značenja modalnog glagola *morati*. Takođe, konstatujemo da ni značenja „prinude” i „potrebe”, koja beleže kako srpski tako i hrvatski rečnici, ne iscrpljuju neepistemički značenjski potencijal ovog glagola. Empirijsku potporu za klasifikaciju značenjâ glagola *morati* koju predlažemo daju nam autentični primeri ekscerpirani iz paralelnog korpusa *ParCoLab* (MILETIĆ et al. 2017), koji nam je poslužio ne samo da potvrdi postojeca, nego i da identifikuje značenja koja rečnici ne beleže.

Cilj nam je da pokažemo da je značenjski spektar glagola *morati* dosta širi od onog koji nalazimo kako u srpskim tako i u hrvatskim rečnicima, što bi leksikografe moglo inspirisati da pomenuti nedostatak u rečničkoj obradi značenja ovog glagola — otklone.

¹Termine „deontičko” i „epistemičko” Kovačević koristi pozivajući se na monografiju I. Trbojević-Milošević (2004).

Najpre, u odeljku 2, analiziramo značenja glagola *morati* koja predlažu srpski i hrvatski rečnici, a zatim (u odeljku 3), na osnovu klasičnog kracerovskog pristupa modalnosti i modalnim glagolima (KRATZER 1981, 1991), u koje spada i glagol *morati*, izdvajamo relevantna značenja ovog glagola s obzirom na dva tipa tzv. konverzacione pozadine. U odeljku 4, predlažemo da se u leksikografski opis glagola *morati* uključe i značenja koja predviđa teorijski pristup A. Kracer, a potvrđuju ih primeri iz korpusa. Predlažemo i klasifikaciju značenja glagola *morati* koja bi se mogla implementirati u narednim izdanjima postojećih rečnika ili u nekim budućim rečnicima srpskoga, odnosno hrvatskog jezika.

2. O rečničkim značenjima glagola *morati*

U ovome poglavlju najpre razmatramo značenja glagola *morati* koja beleže relevantni srpski i hrvatski rečnici, da bismo, potom, ukazali na probleme u postojećim leksikografskim opisima značenja ovog glagola.

2.1. Značenja glagola *morati* u srpskim rečnicima

U analizi rečničkih značenja glagola *morati* konsultovali smo RSANU (str. 56), RMS (str. 423), RSJ (str. 698) i MRSJ (str. 357). Ovi rečnici izdvajaju najmanje tri, a najviše četiri značenja glagola *morati*. Značenja „prinude” i „potrebe” definišu se gotovo identično u RSANU, RMS i RSJ. Tako, u RSANU i RSJ, na isti se način definiše značenje „prinude” („Činiti nešto iz nužde, biti prinuđen, prisiljen, primoran, obavezan učiniti nešto”), značenje „potrebe” („Trebati; treba da, potrebno je da, valja (da), nužno je da”) i „verovatnoće”: „(često bezl.) Za isticanje verovatnoće, izvesnosti onoga što se kazuje dopunskim glagolom ili dopunskom rečenicom”. Uz ova tri značenja, nalazimo i četvrto, koje, donekle modifikovano, RSJ očigledno preuzima iz RSANU: „Osećati potrebu, pobudu, impuls da se nešto (u)čini, (u)radi” (RSJ).² Među značenjima koja navodi RMS nema samo ovog poslednjeg („osećati potrebu, pobudu, impuls...”), dok su tri već pomenuta značenja (prinuda, potreba i verovatnoća) prisutna i ovde, uz donekle izmenjene definicije. MRSJ predlaže tri značenja glagola *morati* koja se ne mogu u potpunosti svesti na ona koja beleže RSANU, RMS i RSJ. Naime, MRSJ pravi razliku između prinude koja je subjektu nametnuta „spolja” („biti prinuđen, prisiljen (spolja) učiniti nešto”) i potrebe, koja, s obzirom na Moskovljevićevu definiciju „osećati potrebnim, osećati se dužnim, obaveznim učiniti nešto”, očigledno dolazi iznutra, te se može tumačiti i kao neka vrsta etičke, moralne obaveze. Nažalost, MRSJ ne navodi primere za ova značenja, verovatno ih smatrajući očiglednim. Tre-

će značenje u MRSJ, kao i u RSANU, RMS i RSJ, jeste značenje verovatnoće, s tim što MRSJ ilustruje i morfo-sintaksičku razliku između bezlično upotrebljenog epistemičkog *morati* (*Mora da si umoran*) i epistemičkog *morati* u ličnim glagolskim oblicima (*To je moralo biti pre dve godine*)³.

2.2. Značenja glagola *morati* u hrvatskim rečnicima

Za analizu rečničkih značenja glagola *morati* u hrvatskim rečnicima koristili smo sledeće rečnike: VRH (str. 769), RHJ (str. 612) i ŠRHJ (str. 329). Bez obrzira na drugačije formulacije, prva dva rečnika (VRH i RHJ) beleže suštinski ista značenja kao srpski rečnici, a to su značenja prinude, potrebe i verovatnoće. Zanimljivo je da značenje potrebe VRH vezuje za ono što se ne može izbeći („Potrebno je, ne može se izbjeći”), ilustrujući ga primerima *Zagonetka se mora riješiti*, *Zapovijed se mora poslušati*, iz kojih, međutim, nije najjasnija ideja neizbežnosti koja se ovde vezuje za značenje potrebe. Isti rečnik ne razdvaja epistemičko (tj. značenje verovatnoće) od deontičkog značenja („biti obavezan, dužan ili prisiljen činiti što”), pogrešno tumačeći epistemičko kao podznačenje deontičkog značenja. VRH, kao zasebno, izdvaja značenje „preporuke” (*Moraš pročitati tu knjigu!*), s naznakom da ono pripada razgovornom jeziku, što je sporno. Najzad, ŠRHJ beleži samo značenja prinude i potrebe, ali ne i epistemičko značenje.

2.3. Problemi u leksikografskim opisima značenja glagola *morati*

Rečnička značenja „prinude” i „potrebe”, koja Kovačević svrstava u deontička, i srpski i hrvatski rečnici tretiraju kao zasebna, iako se iz predloženih rečničkih definicija ne vidi jasno po čemu se ona razlikuju. Naime, upotreba glagola *trebati* pri opisivanju značenja „potrebe” glagola *morati*⁴ sugerise da glagol *morati* može izraziti i slabiju prinudu ili obavezu. Intuitivno je jasno da iskaz *Treba to da uradiš* ostavlja sagovorniku veću slobodu u pogledu izvršenja radnje ‘uraditi’ nego *Moraš to da uradiš*. Rečnici bi, međutim, morali nedvosmisleno pokazati da postoje konteksti u kojima glagol *morati*, analogno glagolu *trebati*, može značiti i veću slobodu izbora. Izdvajanje značenja „potrebe” tada bi možda i imalo smisla. Međutim, paradoksalno, i RSANU i RSJ dodatno specifikuju značenje „potrebe” izrazom *nužno je da*, što slobodu izbora vršenja radnje označene dopunom modala — eksplicitno ništi. Naime, izraz *nužno je da* nedvosmisleno označava „prinudu”, tim pre što ovi rečnici značenje prinude glagola *morati* parafrazira-

² U RSANU, ovo se značenje formuliše na sledeći način: „Osećati impuls, pobudu da se nešto uradi (bez prinude ili potpuno nepotrebno, beskorisno)”.

³ Ova (idiosinkretička) morfosintaksička razlika utoliko je značajnija što su neki lingvistički radovi posvećeni, između ostalog, i razmatranju kategorijalnog statusa epistemičkog *mora* u konstrukciji *mora da* (v. ТАНАСИЋ 2008; КОВАЧЕВИЋ 2009).

⁴ ŠRHJ navodi glagol *trebati* kao sinonim glagola *morati* u značenju „potrebe”: „Zadaća mora biti napisana još danas; sin. trebati, valjati”.

ju izrazom *činiti nešto iz nužde*. A, ako nešto *činimo iz nužde*, onda je *nužno da* to činimo, tj. ne možemo izbeći to da činimo. U čemu je onda specifičnost značenja „potrebe” u odnosu na značenje „prinude” glagola *morati*? Sličnu nedoslednost nalazimo i pri definisanju značenja „potrebe” u VRH, za koje ovaj rečnik koristi i izraz *ne može se izbjeći*. Naime, intuitivno je jasno da, ako se nešto ne može izbeći, onda je to nužno, a ne potrebno⁵.

I primeri kojima se ilustruju značenja „prinude” i „potrebe” mogu zbuniti korisnike kako srpskih, tako i hrvatskih rečnika. Tako, glagol *morati* u primeru *Moram kupiti auto*, kojim RHJ ilustruje značenje „potrebe”, može označiti i govornikovu želju⁶, ali i nužnost s obzirom na relevantne okolnosti⁷. Nijedno od pomenutih značenja ne nalazimo ni u srpskim ni u hrvatskim rečnicima. U svakom slučaju, značenje „potrebe”, koje izražava glagol *trebati*, preslabo je da bi se tretiralo kao jedno od značenja glagola *morati*, što se vidi na primeru *Zapovijed se mora poslušati* (iz VRH). Zatim, korisnik RSANU, u kome se značenje „prinude” parafrazira izrazom *činiti nešto iz nužde*, može steći pogrešan utisak da glagol *morati* u prošlom vremenu obavezno označava izvršenje radnje označene njegovom dopunom. Naime, najveći broj primera kojima RSANU ilustruje ovo značenje jeste sa glagolom *morati* u aoristu. U RSJ, jedini primer za značenje „prinude” takođe je u aoristu — *Moradoše otići*, što implicira da su dotične osobe otišle. Međutim, odgovarajući primer u perfektu, *Morali su otići*, ne bi imao istu implikaciju, koja je u lingvističkoj literaturi poznata kao „implikacija (ili inferenca) aktuelnosti” (*actuality entailment*, v. BHATT 1999; HACQUARD 2006, 2010; HOMER 2021), tj. ne bi nužno značio da je radnja označena glagolom *otići* izvršena u prošlosti. Iskaz *Morao je otići* mogao bi se, naime, shvatiti i kao zamerka dotičnoj osobi zbog toga što nije (negde) otišla. O odsustvu inference aktuelnosti s glagolom *morati* u perfektu nema naznaka ni u srpskim ni u hrvatskim rečnicima. Rešenje koje daje MRSJ za značenje „prinude” („biti prinuđen, prisiljen (spolja) učiniti nešto”) svakako je bolje od onog koje nalazimo u RSANU i RSJ budući da ne sadrži parafrazu tipa „činiti nešto iz nužde”, pa ne prejudicira ništa u pogledu realizacije radnje označene dopunom glagola *morati*⁸.

⁵ U modalnoj logici dobro je poznato da su operatori za logičku nužnost ($\Box$) i mogućnost ($\Diamond$) duali, budući da se jedan može definisati putem drugog uz upotrebu dve negacije. Tako, $\Box p$ znači isto što i $\neg \Diamond \neg p$ (a $\Diamond p$ isto je što i $\neg \Box \neg p$). Iskaz p , naime, nužno je istinit ako i samo ako nije moguće da je p neistinit iskaz (v. GAMUT 1991: 20).

⁶ Tada se govori o tzv. buletičkoj modalnosti (v. KRATZER 1991: 650).

⁷ Na primer, s obzirom na posao kojim se bavim, neophodna su mi kola.

⁸ RSANU i RSJ beleže, doduše, i značenje „biti prinuđen, prisiljen, primoran, obavezan učiniti nešto”, ali tek nakon sporne parafraze „činiti nešto iz nužde” koju bi, iz prethodno navedenih razloga, trebalo eliminisati iz rečničkih definicija značenja glagola *morati*.

3. Od teorijskog pristupa značenju glagola *morati* ka leksikografskoj implementaciji

U prethodnom odeljku ukazali smo na neke nedostatke opisa neepistemičkih značenja glagola *morati* kako u srpskim rečnicima, tako i u hrvatskim. Epistemičko značenje (tj. značenje verovatnoće) u rečnicima se uglavnom korektno opisuje⁹. U ovom odeljku predstavimo ukratko klasični pristup značenju modalnih glagola A. Kracer (KRATZER 1981, 1991), fokusirajući se na ideje koje bi mogle biti od koristi u identifikovanju i klasifikovanju rečničkih značenja glagola *morati*.

3.1. Okolnosna i epistemička značenja glagola *morati* u svetlu teorije A. Kracer

Po A. Kracer, jedno je od suštinskih svojstava modalnih reči, uključujući i modalne glagole, kontekstualna zavisnost (KRATZER 1991: 641). Različite interpretacije glagola *morati*, o čijim smo rečničkim značenjima govorili u prethodnom odeljku, upravo su odraz zavisnosti od konteksta u kome se modalizovani iskaz¹⁰ izriče. U teoriji A. Kracer, zasnovanoj na semantici mogućih svetova (v. LEWIS 1986), kontekst nam signalizuje koji je skup propozicija (odnosno premisa) relevantan za izvođenje zaključka upotrebom modalizovanog iskaza¹¹. Takav skup propozicija A. Kracer naziva „konverzacijom pozadinom” (*conversational background*, v. KRATZER 1981: 43; 1991: 641), od čijeg tipa zavisi interpretacija modala¹². Epistemička interpretacija zasniva se na epistemičkoj konverzacionoj pozadini, koju čine naša znanja i dokazi kojima raspolažemo u momentu govora, a neepistemičke na tzv. okolnosnoj konverzacionoj pozadini, koju čine relevantne okolnosti, odnosno činjenice. Po A. Kracer, i epistemička i okolnosna konverzaciona pozadina (u daljem tekstu KP) jesu realistične¹³, budući

⁹ No, kao što smo već konstatovali u pododeljku 2.2, ŠRHJ ne beleži epistemičko značenje glagola *morati*, što bi trebalo ispraviti u narednim izdanjima ovoga rečnika.

¹⁰ Pod modalizovanim iskazima u ovome radu podrazumevamo iskaze sa modalnim glagolom.

¹¹ Na primer, zaključak *Mora da je beba gladna* mogao bi se izvesti na osnovu sledećih informacija: beba plače, nema grčeve u stomaku, nije se ni upišila ni ukakila, prošlo je vreme kada je trebalo da je nahrani majka i sl.

¹² A. Kracer koristi i termin „modalna baza” kao sinonim za konverzacionu pozadinu (KP) (KRATZER 1981: 47; 1991: 644), pri čemu, u formalnom smislu, pod modalnom bazom podrazumeva skup svetova dostupnih od sveta evaluacije (tipično aktuelnog sveta) u kojima su sve propozicije iz KP istinite. Termin „modalna baza” autorka uvodi i da bi konverzacionu pozadinu o kojoj je do sada bilo reči — koja može biti epistemička ili okolnosna — razgraničila od drugog tipa konverzacione pozadine, a to je tzv. „izvor poretka” (*ordering source*, v. KRATZER 1981: 47), koji je neophodan, pored ostalog, i da bi se razgraničile različite nijanse modalnih značenja (v. pododeljak 3.2 ovoga rada).

¹³ „Circumstantial and epistemic modality are both based on realistic conversational backgrounds, but involve a different categorization of the facts” (KRATZER 1981: 56).

da obuhvataju samo istinite propozicije u svetu u kome evaluiramo modalni iskaz (v. KRATZER 1981: 44).

I epistemičku i okolnosnu KP čine relevantne činjenice koje govornik uzima u obzir pri izvlačenju nekog zaključka upotrebom modalizovanog iskaza. Međutim, ne uzimaju se u obzir, da parafraziramo autorku, isti tipovi činjenica (KRATZER 1981: 56). Na primer, pri izricanju modalizovanog iskaza sa okolnosnom interpretacijom, neka naša znanja ne moraju biti relevantna za izvlačenje zaključka. Navodimo jedan primer, analogan primeru koji daje A. Kracer (KRATZER 1991: 646). Zamislimo da smo otputovali u neku daleku zemlju u kojoj su klimatski uslovi i kvalitet zemljišta isti kao u našoj, ali je vegetacija sasvim drugačija. S obzirom na navedene okolnosti, naš zaključak *Ovde može da se gaji malina* zasniva se na prve dve premise (klimatski uslovi i kvalitet zemljišta) budući da razmatramo samo činjenice koje su za nas bitne, uključujući i činjenicu da u našoj zemlji maline odlično uspeavaju. Dakle, zanemarujemo treću premisu (tj. činjenicu da je vegetacija u novoj sredini sasvim drugačija nego kod nas). Međutim, treća premisa neophodna je ako želimo izreći pretpostavku da u novoj sredini malina ne uspeva. Tada nam, bez obzira na prve dve premise, treća premisa (tj. sasvim različita vegetacija) omogućava da izvedemo epistemički zaključak: *Može biti da se ovde ne gaji malina*. Samim tim, iskaz *Može biti da se ovde gaji malina* nije istinit.

Sada se može objasniti zašto su neki modalizovani iskazi s glagolom *morati* dvosmisleni između epistemičke i okolnosne interpretacije u srpskome jeziku. Pogledajmo primer (1):

(1) Marko mora da radi.

Ovaj se iskaz može interpretirati barem na dva načina: a) okolnosno ('s obzirom na date okolnosti, Marko mora da radi') ili b) epistemički ('Koliko znam, Marko mora da je na poslu' ili 'Koliko znam, Marko mora da je zaposlen'). Koja će od ovih interpretacija biti na snazi zavisi od konteksta, tj. od tipa činjenica koje uzimamo u obzir, odnosno, od tipa KP. Naime, konverzaciju pozadinu mogu činiti sledeće propozicije, kojima se opisuju relevantne okolnosti: 'Marko je zaposlen', 'Marko (sada) nije kod kuće', 'Marko (sada) nije nigde gde ga obično viđam kad nije kod kuće'. Imajući u vidu navedene okolnosti, iskazujući (1) ja zaključujem da je Marko na poslu. U tom slučaju, glagol *morati* imaće epistemičku interpretaciju, tj. značenje verovatnoće (moguća parafraza: 'Marko je najverovatnije na poslu'). Pretpostavimo sada da KP za (1) čine sledeće propozicije: 'Marko nikad nije radio jer je bio bogat', 'Marko voli da se kocka', 'Sve bogatstvo izgubio je na kocki', 'Marko ima porodicu'. Imajući u vidu pomenute okolnosti, iskazujući (1) ja zaključujem da je Marko, s obzirom na njih, prinuđen da radi. Glagol *morati* ovde očigledno ima či-

stu okolnosnu interpretaciju: 's obzirom na relevantne okolnosti Marko je prinuđen da radi'¹⁴.

Različita kategorizacija relevantnih činjenica, da parafraziramo A. Kracer, objašnjava najpre razliku između epistemičke i okolnosne KP, a samim tim i između epistemičke i okolnosnih interpretacija glagola *morati*: „Epistemic modality and circumstantial modality involve a different categorization of the facts” (KRATZER 1981: 52).¹⁵ Međutim, postoji nešto što je zajedničko ovim dvema interpretacijama glagola *morati*. To je tzv. „modalna sila” (*modal force*), koja po A. Kracer, pored KP, predstavlja bitnu dimenziju modalnih značenja u različitim jezicima (KRATZER 1991: 649). U kracerovskom sistemu, modalna sila se ispoljava ili kao *nužnost* (npr. glagol *morati* i slični glagoli u drugim jezicima), ili kao *mogućnost*¹⁶ (npr. glagol *moći* i slični glagoli u drugim jezicima). Sam koncept nužnosti u modalnoj logici podrazumeva univerzalnu kvantifikaciju nad mogućim svetovima koji su dostupni od sveta evaluacije (GAMUT 1991: 23)¹⁷. Nužnost u semantici prirodnih jezika podrazumeva univerzalnu kvantifikaciju nad svetovima u kojima su sve propozicije iz KP istinite. Analogno tome, koncept mogućnosti u logici podrazumeva egzistencijalnu kvantifikaciju nad dostupnim mogućim svetovima. Ti svetovi, koji su dostupni od sveta evaluacije (tipično od aktuelnog sveta), čine modalnu bazu (MB) u kracerovskom sistemu. Bez obzira na tip modalne baze (epistemički ili okolnosni), koji zavisi od konteksta¹⁸, semantička konstanta glagola *morati* jeste izražavanje nužnosti, tj. univerzalne kvantifikacije nad mogućim svetovima u MB, što pri interpretaciji iskaza *Marko mora da radi* konkretno znači sledeće: iskaz *Marko mora da radi* istinit je ako i samo ako Marko radi u svim svetovima u MB, tj. u svim svetovima u kojima su istinite relevantne propozicije iz KP. Ako je KP epistemička, to onda znači da u svim svetovima iz MB kompatibilnim s našim znanjima i/ili dokazima kojima raspolažemo u aktuelnom svetu, u momentu govora — Marko radi. Ako je, pak, KP okolnosna, to znači da u svim sve-

¹⁴ Nije isključena ni deontička interpretacija, budući da Marko ima porodicu, pa se nužnost da Marko nađe posao zasniva na nepisanim, etičkim principima kojih bi svako ko ima porodicu trebalo da se drži. U svakom slučaju, tzv. čista okolnosna interpretacija (nužnost s obzirom na relevantne okolnosti u aktuelnom svetu), pokazuje da se neepistemičke interpretacije ne mogu svesti na deontičke. Iz toga sledi da opozicija 'epistemičko'/'deontičko' nije dovoljna da obuhvati sva relevantna značenja glagola *morati*.

¹⁵ Isto se odnosi i na glagol *moći* u srpskom, kojim se, u nedostatku prostora, u ovome radu nećemo baviti.

¹⁶ Butler konstatuje da se u prirodnim jezicima jednom te istom rečju ili morfemom mogu izraziti, zavisno od konteksta, epistemička i korenska (tj. okolnosna) značenja, ali ne i značenja nužnosti i mogućnosti (v. BUTLER 2003: 968).

¹⁷ O „relaciji dostupnosti” između mogućih svetova v. GAMUT 1991: 23.

¹⁸ Budući da se zasniva na KP.

tovima iz MB kompatibilnim s relevantnim Markovim okolnostima — Marko radi. Primetimo ovde da nam KP ništa ne kaže o preciznom značenju glagola *morati*, tj. da li Marko mora da radi da bi ostvario neki cilj ili zato što je prinuđen ili primoran da radi ili zato što to zahtevaju etički principi, i sl. Međutim, jasno je da u bilo kom značenju glagol *morati* izražava nužnost s obzirom na naša znanja ili relevantne okolnosti u aktuelnom svetu¹⁹. Da bi se preciznije definisalo značenje modalnih glagola, A. Kracer pokazuje da je pored modalne sile i MB neophodno uzeti u obzir još jednu konverzaciju pozadinu (tj. skup propozicija) koju je nazvala „izvorom poretka” (*ordering source*, v. KRATZER 1981: 47). Ova druga KP neophodna je kako bi se izbegli neki paradoksi modalnog rezonovanja (v. KRATZER 1991: 645), o kojima u ovome radu neće biti reči, kao i da bi se razgraničili različiti tipovi okolnosnih interpretacija modala, što u našem slučaju znači — različita neepistemička značenja glagola *morati*. O tipovima okolnosnih značenja ovoga glagola govorimo u sledećem pododeljku našeg rada.

3.2. Okolnosna značenja glagola *morati*

Višeznačnost glagola *morati* — koju, kao što smo videli u odeljku 2, konstatuju i opisuju kako srpski, tako i hrvatski rečnici — teorijski se može objasniti različitim tipovima KP (v. 3.1.). Takođe, videli smo (u odeljku 2) da srpski i hrvatski rečnici u neepistemička²⁰ svrstavaju značenja „prinude” i „potrebe” (up. ПИПЕР 1983; КОВАЧЕВИЋ 2009), pri čemu su sami pojmovi „prinude” i „potrebe” nedovoljno jasni za precizan leksikografski opis neepistemičkih značenja ovog glagola (v. pododeljak 2.3).

S obzirom na kontekstualno indukovane tipove modalne baze (MB), tj. na relevantne činjenice i/ili znanja kojima raspolažemo u momentu izricanja modalizovanog iskaza, sva značenja glagola *morati* trebalo bi najpre podeliti na epistemička i na okolnosna. Već smo konstatovali da rečnici uglavnom korektno opisuju epistemička značenja (tj. značenje verovatnoće), tako da ćemo se u nastavku rada fokusirati na okolnosna značenja.

U pododeljku 3.1. ukazali smo da je za precizno definisanje modalnih interpretacija, pored modalne sile (nužnosti ili mogućnog „sti”) i modalne baze (MB), neophodan još jedan tip konverzacione pozadine (KP), koji je A. Kracer nazvala „izvorom poretka” (*ordering source*). Izvor poretka (u daljem tekstu IP) predstavlja, kao i KP koja definiše MB, skup propozicija s obzirom na

koje se svetovi u MB rangiraju prema tome koji su od njih najbliži idealu, koga determiniše sam izvor poretka (KRATZER 1991: 644). Glagol *morati*, semantički posmatrano, predstavlja modalni operator, odnosno univerzalni kvantifikator nad mogućim svetovima u MB koji su najbliži idealu s obzirom na IP. Funkcija IP je da suzi MB na skup svetova najbližih idealu. Odnos MB i IP ilustrovaćemo na primeru (2). Najpre, osnovna KP, tj. KP koja definiše MB jeste funkcija koja svakom mogućem svetu pripisuje skup propozicija u kome su one istinite²¹. Pretpostavimo da su u aktuelnom svetu *w* istinite sledeće propozicije:

p_1 : Prekoračenje brzine je saobraćajni prekršaj.

p_2 : Vozilo B je prekoračilo brzinu.

p_3 : Policija zaustavlja vozilo B.

Formalno posmatrano, ako je *w* aktuelni svet, KP je funkcija *f* koja primenjena na *w* daje, u našem slučaju, skup propozicija $\{p_1, p_2, p_3\}$, kao pod (3) (up. KRATZER 1981: 43.). Takav skup zvaćemo ‘osnovnom KP’.

(2) Vozač vozila B *mora* biti kažnjen.

(3) $f(w) = \{p_1, p_2, p_3\}$

Vratimo se sada iskazu pod (2). Ovaj iskaz predstavlja zaključak koji izvodimo, između ostalog, na osnovu (opisanih) činjenica, tj. na osnovu KP koju čini skup $\{p_1, p_2, p_3\}$. Polazeći od ovog skupa, može se definisati modalna baza (MB), koju, koristeći kracerovsku notaciju, beležimo $f(w)$, kao u (4). To je skup mogućih svetova u kojima su istinite sve propozicije iz $f(w)$, tj. p_1 , p_2 i p_3 (up. KRATZER 1981: 46–47):

(4) $\cap f(w) = \{v \in W : v \in p_1, v \in p_2, v \in p_3\}$.

Pošto je propozicija skup mogućih svetova u kojima je ona istinita, jasno je da je bilo koja propozicija *p* istinita u svetu *v* ako i samo ako $v \in p$ (v. KRATZER 1991: 640). Kako su propozicije p_1 , p_2 i p_3 istinite u aktuelnom svetu

²¹ Podsećamo da u klasičnoj teoriji A. Kracer (KRATZER 1981, 1991) konverzaciona pozadina (KP) predstavlja skup relevantnih propozicija istinitih u svetu evaluacije, a MB skup mogućih svetova u kojima su istinite propozicije iz KP. U današnjoj verziji svoje teorije, koja je donekle inspirisana inovativnim idejama Valentine Akar (HACQUARD 2006, 2010), A. Kracer govori o tzv. „faktualnoj projekciji domena” (*factual domain projection*, KRATZER 2013: 190; PHILLIPS – KRATZER 2024: 8), a to je funkcija kojom se modelizuje naša kognitivna sposobnost da projektujemo mogućnosti polazeći od relevantnih elemenata aktuelne situacije kao tzv. „modalnog sidra” (*modal anchor*, PHILLIPS – KRATZER 2024: 6). Te ekstenzije (tj. projekcije) aktuelne situacije, koje odgovaraju mogućim svetovima u klasičnoj teoriji A. Kratzer i koje sadrže repliku relevantnih elemenata aktuelne situacije, doprinose formiranju modalnog domena, tj. skupa mogućih situacija nad kojima modalni operator (npr. *morati*) kvantifikuje. Sintaksička pozicija modalnog glagola determiniše tip elemenata (fakata) koje projektuje aktuelna situacija, što objašnjava opoziciju između okolnosnih i epistemičkih interpretacije modala. U ovome radu, međutim, opredelili smo se za klasični pristup modalnosti A. Kracer (KRATZER 1981, 1991), jer ga smatramo primenjivim za leksikografsku obradu relevantnih značenja glagola *morati*.

¹⁹ A to znači istinitost propozicije kao dopune modala u svim svetovima iz MB dostupnim polazeći od aktuelnog sveta, tj. u svim svetovima u kojima je istinito ono što znam u aktuelnom svetu (epistemička interpretacija), ili u kojima su na snazi relevantne okolnosti koje su na snazi u aktuelnom svetu (okolnosne interpretacije).

²⁰ Tj. „okolnosna” značenja u kracerovskom smislu.

w, za svetove u skupu $\cap f(w)$ kaže se da su dostupni²² od sveta w, s obzirom na relevantne okolnosti u w, koje uključuju, pored ostalog, i prekoračenje brzine vozila B (tj. propoziciju p_2). Iskaz (2) znači da u svakoj mogućoj situaciji (tj. mogućem svetu) u kojoj su na snazi okolnosti (izražene propozicijama) p_1 , p_2 i p_3 vozač vozila B biva kažnjen. Najčešće implicitne, odredbe tipa ‘s obzirom na propise’, ‘na moralna načela’, ‘na moje (ili nečije) želje’, ‘na moje (ili nečije) ciljeve’, ‘na uobičajen tok događaja’ i sl., uvode po A. Kracer, već pomenuti, drugi tip KP, a to je „izvor poretka” (*ordering source*), čija je funkcija da svetove iz MB, tj. iz $\cap f(w)$, rangira prema idealu koga podrazumeva sam izvor poretka (IP). Drugim rečima, IP sužava skup svetova u MB na tzv. najbolje svetove, tj. svetove najbliže idealu. U konkretnom slučaju, tj. pri interpretaciji iskaza (2), jasno je da su svetovi najbliži idealnom oni u kojima se poštuju saobraćajni propisi. Jasno je i to da naš svet nije takav, na šta ukazuje opisana situacija (tj. propozicija p_2). Najbliži idealnom biće onda oni svetovi u kojima se za učinjen prekršaj zakonski odgovara, tj. plaća propisana kazna. Stoga se iz MB eliminišu svetovi u kojima se za učinjen prekršaj ne plaća kazna. Tako, okolnosna MB i tzv. deontički IP (‘s obzirom na saobraćajne propise’), delujući zajedno, sužavaju relevantni skup svetova na one koji su najbliži idealu, a to su svetovi u kojima plaćamo kaznu ako napravimo saobraćajni prekršaj. Glagol *morati* imaće ovde deontičko značenje, koje bi se, u konkretnom slučaju, moglo opisati kao „nužnost s obzirom na saobraćajne propise”.

Zanimljivo je da pri interpretaciji već navedenog primera (2) možemo zamisliti i da je izvor poretka (IP) stereotipičan, tj. da obuhvata ‘ono što je uobičajeno, normalno u slučaju saobraćajnog prekršaja’. U konkretnom slučaju, izvor poretka bila bi propozicija pod (5), čiju skraćenu verziju navodimo pod (6):

(5) Ako je prekoračenje brzine saobraćajni prekršaj, a vozilo B je prekoračilo brzinu i policija ga je zaustavila, onda vozač vozila B biva kažnjen.

(6) Ako p_1 , p_2 i p_3 , vozač vozila B biva kažnjen.

Pošto je antecedent propozicije izražene kondicionalnom rečenicom istinit²³, da bi implikacija (‘ako p, onda q’, tj. formalno, $p \rightarrow q$) bila istinita, i konsekvant (q), tj. *Vozač vozila B biva kažnjen*, mora biti istinit²⁴. Samim tim, najbliži idealnom biće oni svetovi iz MB u kojima vozač vozila B biva kažnjen. U iskazu (2), dakle, pored

²² O detaljima formalizacije tzv. relacije dostupnosti, koju determiniše konverzaciona pozadina, v. KRATZER 1991: 642.

²³ Budući da su premise p_1 , p_2 i p_3 istinite (vidi gore u tekstu).

²⁴ Naime, poznato je da logička implikacija ‘ako p, onda q’ (tj. $p \rightarrow q$) nije istinita ako i samo ako p jeste istinito a q nije. S druge strane, ako je p neistinito, logička implikacija je istinita bez obzira na istinosnu vrednost q. To znači da iz neistinite premise možemo zaključiti bilo šta, pa čak izvesti i apsurdan zaključak na osnovu principa *ex falso quodlibet*.

deontičke, glagol *morati* može imati i čistu okolnosnu interpretaciju ukoliko je IP stereotipičan (mora da q = ‘s obzirom na uobičajen tok događaja, q’).

Pored deontičkog i stereotipičnog izvora poretka, A. Kracer (KRATZER 1991: 646), kao i neki drugi autori (HACQUARD 2010: 85) govore i o drugim izvorima poretka nad okolnosnom MB, među kojima su za interpretaciju glagola *morati* značajni još buletički (‘s obzirom na naše želje’) i teleološki IP (‘s obzirom na naše ciljeve, planove’).

4. Ka klasifikaciji značenja glagola *morati*

U prethodnom pododeljku (3.2), videli smo da, s obzirom na okolnosti, odnosno činjenice koje su na snazi u aktuelnom svetu, glagol *morati* može imati ne samo deontičko, nego i čisto okolnosno značenje zavisno od toga da li je izvor poretka (IP) deontički ili stereotipičan. Time se međutim, ne iscrpljuju sva relevantna značenja glagola *morati*. Ne računajući epistemičku interpretaciju, koja podrazumeva epistemičku MB (tj. ono što znamo u momentu izricanja rečenice), spektar značenja koja podrazumevaju okolnosnu MB²⁵ dosta je bogatiji, budući da obuhvata, kao što smo već rekli, i ono što se u literaturi naziva teleološkim i buletičkim značenjima. Teleološka značenja glagola *morati* podrazumevaju teleološki IP, tj. nužnost da se nešto uradi s obzirom na nečije ciljeve, kao u primeru (7), dok buletička značenja podrazumevaju buletički IP, tj. nužnost s obzirom na nečije želje (primer 8).

(7) *Moram* da ustanem rano da bih na vreme stigao na konferenciju.

(8) Mnogo mi se dopada ovaj auto. *Moram* da ga kupim.

Zanimljivo je da rečnici, barem oni koje smo analizirali, ne definišu čisto okolnosno (tj. okolnosno značenje u užem smislu), teleološko, kao ni buletičko značenje glagola *morati*. U nastavku rada, predlažemo klasifikaciju značenja glagola *morati*, koja obuhvata i značenja koja rečnici ne beleže.

4.1. Okolnosna i epistemička značenja glagola *morati* i struktura rečničkog članka

Već smo ukazali na to da rečnici uglavnom korektno opisuju epistemičko značenje glagola *morati*, tj. značenje verovatnoće (npr. *mora da je otišao*, *mora da je na putu* i sl.). Teorijski, epistemičko značenje podrazumeva epistemičku modalnu bazu (naša znanja i dokaze u datom momentu) i stereotipični izvor poretka (normalan, uobičajen tok događaja). Pretpostavimo da smo moj drug Jovan i ja sreli zajedničku drugaricu Mariju i da

²⁵ Videli smo, naime, da *morati* može imati i okolnosno značenje u užem smislu (tj. čisto okolnosno značenje) ukoliko je MB okolnosna a IP stereotipičan.

Jovan iz čista mira počinje čudno da se ponaša i govori besmislice. Zaprepašćena, Marija u neverici kaže: „Jovan mora da je poludeo”. Pretpostavimo da Marija svoj zaključak zasniva na sledećim premisama, tj. istinitim propozicijama u aktuelnom svetu: 1. ‘Jovan se ne drogira niti pije alkohol’. 2. ‘Jovan nikada nije imao psihičkih problema’. 3. ‘Jovan se sada ponaša kao da je izgubio razum’. Ove tri premise predstavljaju Marijinu epistemičku MB (ono što Marija zna o Jovanu), tj. skup svetova u kojima su sve tri propozicije istinite i koji su (za Mariju) epistemički dostupni od aktuelnog sveta. Međutim, Marijin zaključak ne zasniva se samo na epistemičkoj MB, nego i na stereotipičnom izvoru poretka (IP), koji iz MB eliminiše svetove u kojima se ne dešava ništa što bi bilo neočekivano. IP bi u tom slučaju bila sledeća propozicija: 4. ‘Ako se čovek ne drogira, ne pije alkohol niti je ikada imao psihičkih problema i odjednom se ponaša nenormalno, a nije se desilo ništa drugo neočekivano, onda je on poludeo’. U tom slučaju, iskaz *Jovan mora da je poludeo* istinit je iz Marijine perspektive, ali ne nužno i iz moje. Naime, pretpostavimo da smo se Jovan i ja dogovorili da se on pred Marijom pravi da je poludeo. Tada su Marijina i moja MB identične (sadrže iste propozicije 1, 2 i 3), ali nisu isti Marijin i moj IP. Naime, Jovanov i moj dogovor čine neistinitom propoziciju ‘nije se desilo ništa neočekivano’, a pošto ja to znam, automatski ću je eliminisati iz IP pod 4. Kondicionalni iskaz 4 ‘Ako se čovek ne drogira, ne pije alkohol niti je ikada imao psihičkih problema i odjednom se ponaša nenormalno, onda je on poludeo’, nije istinit s moje tačke gledišta, budući da je antecedent istinit (tj. konjukcija propozicija 1, 2 i 3 je istinita), ali ne i konsekvent (*Jovan je poludeo*), budući da ja znam da Jovan fingira ludilo. Dakle, u tom slučaju, ne postoji nijedan svet u MB (uključujući i aktuelni) u kome je istinita propozicija da je Jovan poludeo, pa samim tim za mene ne može biti istinit ni epistemički iskaz *Jovan mora da je poludeo*.

Epistemičko značenje treba razdvojiti od neepistemičkih, tj. okolnosnih značenja glagola *morati*, što rečnici uglavnom čine²⁶.

U svim svojim značenjima i podznačenjima, glagol *morati* označava nužnost, koja se, kao što smo videli u pododeljku 3.1, manifestuje kao univerzalna kvantifikacija nad mogućim svetovima u modalnom domenu (tj. u relevantnom skupu mogućih svetova) koga generišu MB i IP. Modalnu bazu projektuju okolnosti i/ili naša znanja, a IP sužava MB na skup svetova koji su najbliži idealu. Pošto je nužnost semantička invarijanta kako u okolnosnim tako i u epistemičkim interpretacijama ovog glagola, rečnici bi to morali bar indirektno signalizovati (npr. *propisano je da, biti prinuđen, imati obavezu, biti*

neizbežno da i sl.). U sledećem pododeljku ovog rada navodimo relevantna značenja glagola *morati* prema tipu MB i IP i ilustrujemo ih na primerima iz korpusa *ParCoLab* (MILETIĆ et al. 2017).

4.2. Klasifikacija značenja glagola *morati*

Ako je nužnost najopštije značenje glagola *morati*, onda bi se sva značenja ovoga glagola najpre mogla razvrstati u dve grupe (I i II):²⁷

— I. (Nužnost bez obzira na okolnosti²⁸ ili s obzirom na okolnosti): *nužno je da; okolnosti zahtevaju da se nešto uradi, da se nešto desi;*

— II. (nužnost s obzirom na naša znanja i/ili dokaze koje posedujemo): *nužno je (bilo/biće) slučaj s obzirom na ono što znamo; verovatno da, sigurno da.*

Prva grupa značenja (I) sugerise da okolnosna MB može biti i prazna, kao u (Ia), što znači da sâm modalizovani iskaz ne upućuje uvek na elemente aktuelne situacije koji bi projektovali relevantne mogućnosti. U tom slučaju, uzimamo u obzir samo IP, koji iz skupa svih mogućih svetova izdvaja samo one koji su najbliži idealnom, a to su svetovi u kojima se, na primer, poštuju zakonski propisi²⁹.

(Ia) Nužnost s obzirom na eksplicitno formulisano pravilo (prazna MB, deontički IP): *propisano je da, zakon ili neko pravilo zahteva da:*

- (9) Član 41. Kralj i Njegov Dom *moraju* biti istočno-pravoslavne vere; Golmani *moraju* nositi crvene kapice; Kapice *moraju* biti vezane ispod brade; Pomoćne sudije *moraju* biti u liniji sa pretposlednjim igračem odbrane.

(Ib) Nužnost s obzirom na pisana ili nepisana pravila, etičke principe i sl. (okolnosna MB, deontički IP): *imati obavezu da, biti u obavezi da, imati moralnu obavezu da:*

- (10) Hajde, nemoj da te hvata groznica. To *mora* da se uradi; Suoči se i završi s tim. Sredstva koja koristimo da ostvarimo naše ciljeve *moraju* biti čista kao i naši ciljevi.

(Ic) Nužnost s obzirom na pravilo koje je (možda/moguće) prekršeno (okolnosna MB, deontički IP): *propisano je da, a pravilo je možda prekršeno:*

- (11) Po japanskom zakonu, sve slike genitalija *moraju* biti mutne, tako da je Keeavo delo, koje je prikazivalo golotinju u

²⁶ Izuzetak je VRH (v. pododeljak 2.2.), ali i ŠRHJ, koji epistemičko značenje uopšte ne pominje.

²⁷ U zagrade stavljamo lingvistički opis značenja, a van zagrada (kurzivom) dajemo predlog rečničkog opisa datog značenja, uz rezervu da se leksikografska značenja verovatno mogu formulisati i drugačije. Cilj nam je da ponudimo novu, empirijski adekvatniju klasifikaciju značenja glagola *morati*, kao i da ukažemo na značenja koja rečnici ne beleže.

²⁸ Nužnost bez obzira na okolnosti znači da okolnosna MB može biti prazna, a IP deontički (vidi primere pod 9).

²⁹ I ovde, uz opis lingvističkog značenja glagola *morati* i naznaku tipa MB i IP, kurzivom beležimo naš predlog rečničke definicije odgovarajućeg značenja, odnosno podznačenja.

potpunosti, prekršilo ovaj zakon; Klevetnici su ga optuživali da, kako Osnovni zakon i dalje zahteva, nije „rođen od oca i majke iz Obale Slonovače, čiji roditelji takođe *moraju* biti istog porekla“.

(Id) Nužnost s obzirom na okolnosti uopšte (okolnosna MB, prazan ili stereotipičan IP): *neizbežno je da se desi*³⁰:

- (12) Jednog dana svako *mora* umreti; U svitanje, i smrtnik *mora* da zaspi.

(Ie) Nužnost s obzirom na nečije ciljeve, planove (okolnosna MB, teleološki IP): *biti prinuđen na nešto radi ostvarenja nekog cilja*:

- (13) Odlučnost i odvažnost *moraju* biti u narednom periodu važan deo u pristupu naših zemalja pojedinačno prema ovim pitanjima kako bismo izbegli da se u junu sledeće godine na isti način sa njima suočavamo; On *mora* da bude pаметan da preživi; Ona je to činila iz sasvim praktičnih razloga — njeni proizvodi, zbog prestiža firme, *moraju* biti unikatni, dakle neponovljivi čak i za nju samu.

(If) Nužnost s obzirom na nečije želje (okolnosna MB, buletički IP): *želeći nešto ili tražiti da se nešto učini radi zadovoljenja nečije želje*:

- (14) *Moraš* mi napraviti crtež Sibil, Bejzile; *Moraš* da mi nabaviš crno odelo, Fejgine, i crnu traku oko šešira (...); Sestro moja, *moraš* mi oprostiti što sam onako žestoko bio protiv tvoje ljubavi prema Vladimiru Tadiću.

(II) Nužnost s obzirom na naša znanja i/ili dostupne dokaze (epistemička MB, stereotipični IP): *sigurno (je) da, najverovatnije (je) da* (= značenje verovatnoće):

- (15) Izgubio sam već dosta vremena i moji *moraju* biti zabrinuti; (...) mačke koje imaju sreću da žive pored vas, gospodo, a ne vole svoj dom, *moraju* biti glupave životinje, gospodo; Oni *moraju* biti vrlo stari; — Ima jedna izvesna lisnica, reče Vandnes, čiji ti ključ nikad nije bio poveren, i pisma *moraju* biti tu; Ali kakvi oni *moraju* biti, kad se ti bojiš da mi ih poveriš?

U okviru epistemičkih značenja, neki rečnici s pravom navode i bezlično upotrebljen oblik *mora* u konstrukciji *mora da*³¹:

- (16) *Mora* da su vrlo bogati; — *Mora* da si umoran; odmori se malo i pusti da ja veslam; *Mora* da su je poslednji put lečili elektrošokovima; Ha, ono *mora* da su otac i mati!; Poštanska ladica *mora* da je u zadocnjenju; Oh! To *mora* da je ujak udesio! ; Ta žena *mora* da umire tamo zatvorena ... ; *Mora* da su oni očekivali nešto drugo! ; Da, ponavljam, *mora* da je bilo tako; — Ah! — Bogatstvo ovih ljudi *mora* da je ogromno? ; *Mora* da si nekad išao u crkvu. Zar se nisi venčao u crkvi? *Mora* da je izgubila zaručnika!

5. Zaključna razmatranja

Kao što su rečnici jedan od važnih izvora informacija za teorijska razmatranja lingvističkih fenomena, tako i teorijski uvidi koji objašnjavaju lingvističke fenomene mogu biti od koristi i leksikografima. Jedan je od takvih fenomena kategorija modalnosti, koja predstavlja poseban izazov ne samo za teorijske lingviste, nego i za leksikografe.

U radu smo pošli od analize rečničkih značenja modalnog glagola *morati*, da bismo konstatovali, oslanjajući se na neka srbistička istraživanja, da se ona, u praktično svim relevantnim rečnicima, svode na tri značenja (prinudu, potrebu i verovatnoću), odnosno na dva osnovna (deontičko i epistemičko značenje). Pokazali smo da je opozicija deontičko/epistemičko preuska da bi se njome iscrpno opisala bogata značenjska paleta glagola *morati*. Naime, videli smo da postoje neepistemička značenja koja se ne mogu svesti na deontička, a koja rečnici ne izdvajaju kao zasebna. Takođe, konstatovali smo da su pojmovi „prinude” i „potrebe”, na kojima se u rečnicima zasnivaju definicije neepistemičkih značenja glagola *morati*, nedovoljno jasni kako bi predstavljali solidnu konceptualnu osnovu za definisanje neepistemičkih značenja ovoga glagola.

U radu smo pretpostavili da se problemi adekvatne leksikografske obrade glagola *morati* mogu prevazići ako se korektno opiše njegov semantički doprinos propoziciji čiji je ovaj glagol semantički konstituent. U skladu s tim, opredelili smo se za klasični formalnosemantički pristup modalnosti A. Kracer, u kome se pored tzv. modalne sile (nužnosti ili mogućnosti), kao značenjske konstante modalnih glagola, uzimaju u obzir i kontekstualni parametri, a to su tzv. modalna baza i izvor poretka. Pošto glagol *morati*, poput srodnih mu glagola u drugim jezicima, označava nužnost, tip modalne baze određuje dva opšta tipa modalnih značenja, a to su okolnosna i epistemička. Izvor poretka dodatno sužava modalnu bazu, tj. skup mogućih svetova u kojima su istinite relevantne propozicije, na skup svetova najbližih idealnom. Izvor poretka je ključni semantičko-pragmatički mehanizam za identifikovanje različitih (pod)značenja modalnih glagola uopšte. U slučaju glagola *morati*, okolnosna modalna baza u kombinaciji sa odgovarajućim izvorom poretka omogućila nam je da izdvojimo, pored deontičkih, tzv. okolnosna značenja u užem smislu (tj. čista okolnosna značenja), teleološka i buletička značenja. Svako od ovih značenja ilustrovali smo primerima iz korpusa, uključujući i epistemička koja, kracerovski rečeno, podrazumevaju epistemičku modalnu bazu i tzv. stereotipični izvor poretka.

Tabela 1 rezimira i ilustruje relevantna značenja glagola *morati* do kojih smo došli kombinovanjem kracerovskog pristupa modalnosti i rezultata analize korpusa.

³⁰ To je čista okolnosna interpretacija tj. okolnosna interpretacija u užem smislu.

³¹ Bezlični oblik *mora* u ovom tipu konstrukcija M. Kovačević (КОВАЧЕВИЋ 2009) tretira kao introduktivnu modalnu partikulu, a rečenice s konstrukcijom *mora da* i epistemičkim značenjem — kao proste, jednoklauzalne rečenice.

Kurzivom beležimo naš predlog rečničkih definicija relevantnih značenja glagola *morati*:

MORATI		
Značenja u funkciji tipa modalne baze (MB) i izvora poretka (IP)		
	MB	IP
Ia. Nužnost s obzirom na eksplicitno formulirano pravilo: <i>propisano je da, zakon ili neko pravilo zahteva da</i>	prazna	deontički
Ib. Nužnost s obzirom na pisana ili nepisana pravila: <i>imati obavezu da, imati moralnu obavezu da</i>	okolnosna	deontički
Ic. Nužnost s obzirom na neko moguće prekršeno pravilo: <i>propisano je da, a pravilo je možda prekršeno</i>	okolnosna	deontički
Id. Nužnost s obzirom na okolnosti uopšte: <i>neizbežno je da se desi</i>	okolnosna	prazan ili stereotipičan
Ie. Nužnost s obzirom na nečije ciljeve, planove: <i>biti prinuđen na nešto radi ostvarenja nekog cilja</i>	okolnosna	teleološki
If. Nužnost s obzirom na nečije želje: <i>želiti nešto ili tražiti da se nešto učini radi zadovoljenja nečije želje</i>	okolnosna	buletički
II. Nužnost s obzirom na naša znanja i/ili dostupne dokaze: <i>sigurno da, verovatno da</i>	epistemička	stereotipičan

Tabela 1. Značenja glagola *morati*

Literatura

- BHATT, Rajesh (1999). *Covert modality in non-finite contexts*. PhD dissertation. University of Pennsylvania.
- BUTLER, Jonny (2003). A minimalist treatment of modality. *Lingua*, 113, 967–996.
- GAMUT, L.T.F. (1991). *Intensional Logic and Logical Grammar*. Vol. II. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- HACQUARD, Valentine (2006). *Aspects of modality*. PhD dissertation, MIT.
- HACQUARD, Valentine (2010). On the event relativity of modal auxiliaries. *Natural Language Semantics*, 18(1), 79–114.
- HOMER, Vincent (2021). Actualistic interpretations in French. *Semantics & Pragmatics*, 14, 1–56.
- KRATZER, Angelika (1981). The notional category of modality. In: Hans J. Eikmeyer et al. (ed.), *Words, worlds, and contexts: New approaches in word semantics* (p. 38–74). Berlin: Mouton de Gruyter.
- KRATZER, Angelika (1991). Modality. In: Arnim von Stechow et al. (ed.), *Semantik/Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*. (pp. 639–650). Berlin: Mouton de Gruyter.
- KRATZER, Angelika (2013). Modality for the 21st Century. In: S. R. Anderson et al. (ed.), *The Language Cognition Interface / L'Interface Language-Cognition* (pp. 179–199). Geneva–Paris: Librairie Droz.

- LEWIS, David K. (1986). *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell.
- MILETIC Aleksandra, STOSIC, Dejan, MARIANOVIĆ, Saša (2017). ParCoLab: A Parallel Corpus for Serbian, French and English. In: Kamil Ekštejn, Václav Matoušek (eds.), *Text, Speech, and Dialogue. 20th International Conference, TSD 2017, Prague, Czech Republic, August 27–31, 2017 Proceedings. Lecture Notes in Artificial Intelligence 10415* (pp. 156–164). Cham: Springer.
- PHILLIPS, Jonathan, KRATZER, Angelika (2024). Decomposing modal thought. *Psychological Review*, 131(4), 966–992.
- TRBOJEVIĆ-MILOŠEVIĆ, Ivana (2004). *Modalnost, sud, iskaz. Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

*

- КОВАЧЕВИЋ, Милош (2009). *Оледи из српске синџаке*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- ПИПЕР, Предраг (1983). Синонимије и конверзије с глаголом МОРАТИ. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, 12(1), 167–181.
- ТАНАСИЋ, Срето (2008). Један тип безличне реченице с глаголом МОРАТИ. *Српски језик*, XIII/1–2, Београд, 181–187.

Leksikografski izvori

- MRSJ: МОСКОВЉЕВИЋ, Милош (2000). *Речник савременој српској језика с језичким савјетником*. Београд: Гутенбергова Галаксија.
- RHJ : ŠONJE, Jure (ur.) (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga.
- RMS: СТЕВАНОВИЋ, Михаило (ур.) (1967–1976). *Речник српскохрватској књижевној језика*, 1–6. Нови Сад – Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- RSANU: ПЕШИКАН, Митар и др. (ур.) (1988). *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. Књ. 13. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- RSJ: НИКОЛИЋ, Мирослав (ур.) (2018). *Речник српској језика*. Нови Сад : Матица српска.
- ŠRHJ: BIRTIĆ, Matea i dr. (2012). *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- VRH: ЈОЉИЋ, Љилјана i др. (2015). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Veran Stanojević

**The Application of Formal Semantics to Lexicography:
the Modal Verb *Morati***

(Summary)

In the processing of the meanings of functional words, such as modal verbs, whose semantics is highly abstract, theoretical insights gained from contemporary formal semantics can be of great utility to lexicographers. This suggests that there may be potential for fruitful collaboration between theoretical linguistics and lexicography in general. In this paper, we aim to demonstrate how the results of linguistic analysis within the framework of modal semantics, such as A. Kratzer's classical theory of modality (1981, 1991), can be incorporated into the lexicographical processing of the modal verb *morati* 'must' in monolingual Serbian and Croatian dictionaries. We deem such a move necessary in view of the observed shortcomings in the lexicographical treatment of this verb in the existing Serbian and Croatian dictionaries: namely, these dictionaries list only two of the verb's meanings, deontic and epistemic. Our approach has, however, allowed us to identify three additional meanings that cannot be reduced to either deontic or epistemic. These are: bouletic, circumstantial in the narrower sense, and teleological. In this paper, we propose a classification of the modal meanings of the verb *morati* 'must' – which imply a circumstantial modal base with the corresponding ordering source, according to A. Kratzer's theory – and demonstrate that all these meanings should be listed in the lexicographical entry of this verb. We also suggest that the proposed classification could be useful in the description of other Serbian and Croatian modal verbs.